

Александра ТРИФОНОВА

Център за славяно-византийски проучвания „Проф. Иван Дуйчев“
към СУ „Св. Климент Охридски“

ИКОНА НА ХРИСТОС ПАНТОКРАТОР (1581/2 г.) ОТ ХУДОЖЕСТВЕНАТА ГАЛЕРИЯ В ДОБРИЧ (БЪЛГАРИЯ)

Ключови думи: *Поствизантийско изкуство XVI в. Добрич, Балчик, България, Константинопол икона, Христос Пантократор*

Предмет на настоящото изследване е една икона на Христос Пантократор с големи размери (102 x 70 см), точно датирана в 1581/2 г. Иконата се съхранява в Художествената галерия в Добрич и е собственост на Варненската и Велико-Преславска Света Митрополия.¹ От данните, с които разполагаме, знаем, че произхожда от храма „Св. св. Константин и Елена“ в Балчик (1894 г.), известен още като „гръцката църква“ (фиг.1-2). Тъй като иконата е доста по-стара от въпросната църква, можем да предположим, че е била предназначена за царския ред на иконостас на друга църква от региона.

Христос е изобразен до поясно и фронтално на златен фон. С дясната ръка благославя, а в лявата държи разтворено евангелие с текст на гръцки език: *ΕΓΩ ΕΝΗΜ(Ι) ΤΟ ΦΩΣ / ΤΟΥ ΚΟΣΜΟΥ / Ο ΑΚΟΛΟΥΘ(Ο)Σ / ΕΜΟΙ ΟΥ (ΜΗ) ΠΑΤΕΣ / ΠΑΤΗΣΕΙ ΕΝ ΤΗ / (ΣΚ)ΟΛΙΑ ΑΛΛ Ε/ΞΟΙ ΤΟ ΦΩΣ / ΣΗΣ ΖΩΗΣ* (Йоан 8:12) (фиг.3). Облечен е в кафеникаво-червен на цвят хитон и светло син химатий. Сигниран е с надписи на гръцки, предадени с червени букви: в нимба му *Ο ΩΝ* и около главата му *Ι(ΗΣΟΥ)Σ / Χ(ΡΙΣΤΟ)Σ / Ο ΣΩΤΗΡ*. Иконата има профилирана рамка в червено. По нейната долна хоризонтална част преминава охрова лента, върху която е поместен надпис на гръцки език, изписан с малки черни букви: *[Τι]ν[ος] ἔστιν τὸ ἔργον τοῖς γράμμασιν οὐ λέγ[ω] Θ(εὸς)ς [γ]ὰρ εἶδεν, ὁ ἔρευνῶν καρδίᾳς :- ἔτως*

¹ Бих искала да благодаря на Варненския и Велико-преславски митрополит Кирил за съдействието, което ми оказа, както и на служителите на Художествената галерия в Добрич, и особено на г-жа П. Димитрова.

ζῆ (=7090 =1581/2).² (*Чие е делото на написано (нарисуваното) не казвам, изследващият сърцата Бог го е видял, година 7090 =1581/2 г.*) (фиг. 4-6). От задната страна иконата има два вкопани кушака.

До сега иконата на Христос Пантократор от Добричката художествена галерия не е била обект на особен научен интерес, тъй като е била надживописвана. Нейна цветна снимка е публикувана в изложбен каталог³ едва след реставрацията ѝ.⁴ Там иконата е датирана погрешно в XVII в., очевидно поради факта, че дарителският надпис, според който тя датира точно в 1581/2 г., не е бил взет под внимание.

Дарителският надпис е особено интересен, тъй като в него не се известява името на дарителя, нито това на зографа, които са известни на Бога. Подобни надписи, макар и сравнително рядко срещани, са известни от византийския и поствизантийския период сред паметници от Гърция, като в манастира „Осиос Давид“ (Латому),⁵ в нартекса на църквата „Св. Богородица Ахиропиитос“⁶ в Солун, в църквата „Св. Димитър“ в Палатиция

² Благодаря на палеографа Анди Рембеци за оказаното съдействие при установяването на точната датировка на иконата.

³ *Икони от Добруджа / Icons from Dobrudja*, без година и място на издаване, фиг.1.

⁴ Реставрацията на иконата е извършена от Павлин Пенев като дипломна работа през 1990 г. в Катедра „Реставрация“ на Национална художествена академия - София.

⁵ «... υπερ ευχής [ης οἶδεν ο Θεός το ὄνομα]», Ε.Ν. Τσιγαρίδας, Μονή Λατόμου (Οσιος Δαβίδ), Θεσσαλονίκη 1998, 43.

⁶ « Υπερ ε[υ]χής ου οἶδεν ο Θεός το ὄνομα», Ε. Κουρκουτίδου-Νικολαΐδου, Αχειροποίητος. Ο μεγάλος ναός της Θεοτόκου, Θεσσαλονίκη 1989, 11.

Фиг. 1. Икона на Христос Пантократор (1581/2 г.),
Художествената галерия Добрич (България), (снимка: А. Трифонова)

до Верия⁷ и др. Този вид надписи несъмнено показват, че поръчителят и зографът на въпросното дело са смирени християни, които се уповават на вярата в Бога и не се стремят към временна, земна слава.

⁷ « Τίνος το έργον εν γράμμασιν ου λέγω' / Θεός γάρ οίδεν ο ερευνών καρδίας. / Ει τις τε άνθρωπος δωρεάν μοι προσφέρει / και Μάρτυρα ευρήσει προς τον θεόν προστάτην. / Εχρίστη εν μηνί Απριλίω υπό χειρός Νικολάου Ζωγράφου εκ τόπου / Λινοτόπι ελαχίστου και αμαρτωλού. / Ετελειώθη κατά μηνός Μαΐου / ε . . . επί έτους ΖΟΗ ιν(δικτιών)ος ΙΓ' ».

Христос от изследваната икона е изобразен в иконографския тип на Христос Пантократор. По-конкретно, иконографският тип на допоясно изобразен Христос, държащ отворено евангелие, е известен още от византийската епоха, но се среща особено често през поствизантийската. Едни от най-ранните изображения на този иконографски тип сред иконите е иконата на Христос Пантократор от Несебър (край на XIV-начало на XV в.),⁸ иконата на Христос Пантократор с апостоли

⁸ Л. Прашков, *Икони от България IX-XV век / Icons from*

Фиг.2. Икона на Христос Пантократор (детайл)
(снимка: А. Трифонова)

и пророци (първа половина на XIV в.)⁹ в Гръцкия институт във Венеция, двустранната икона на Христос Пантократор в Националния исторически музей в София (XIV в.),¹⁰ докато от поствизантийската епоха примерите са много повече,

между които споменаваме формално иконата на Христос Пантократор в църквата „Сретение Господне“ на о-в Корфу (втора половина на XVI в.),¹¹ иконата на Христос Пантократор от Ермитажа в Санкт Петербург (XVI в.)¹² и др.

Bulgaria IX-XV century, София 2000, 28-29.

⁹ *Byzantium. Faith and Power (1261-1557)*, Κατάλογος Έκθεσης, New York 2004, αρ. 307.

¹⁰ *Icones et Manuscripts Bulgares*, Catalogue d'exposition, Bruxelles 2002, 35, fig. 5b (R. Lozanova). A. Djourova, G. Gueroon, *Les Tresors des Icones Bulgares*, Catalogue d'exposition, Paris 2009, 84, fig. 14a.

¹¹ Π.Λ. Βοκοτόπουλος, *Εικόνες της Κέρκυρας*, Αθήνα 1990, αρ. 47, εικ. 164.

¹² *Εικόνες της Κρητικής Τέχνης. Από τον Χάνδακα ως την Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη*, Κατάλογος Έκθεσης, Ηράκλειον 15.09-30.10.1993, Ηράκλειον 1993, αρ. 12. (J. Piatnitsky).

Фиг.3. Надпис на евангелието (детайл), (снимка: А. Трифонова)

Христос от изследваната икона е сигниран с епитета *ΣΩΤΗΡ* (Спасител), коумто са посветени голям брой църкви, като църквите на „Христос Сотир“ във Верия (1315 г.), в Солун (XIV в.) и др. Епитетът „Сотир“ е известен сред изображения на Христос още от VI-VII в.¹³ и се налага главно в стенната живопис от ранния палеологов период,¹⁴ докато сред иконите едно от най-ранните е в иконата от Хилендарския манастир (ок. 1265 г.).¹⁵ Трябва да отбележим, че сред иконите, изображе-

ния на Христос „Сотир“ се срещат главно от XV и XVI в., като напр. в иконите на Христос Пантократор в Хилендарския манастир (ок. 1400 г.),¹⁶ във Византийския музей в Атина (ок. 1400 г.),¹⁷ в Музея на Серската митрополия (втора половина на XV-начало на XVI в.),¹⁸ в двустранната икона с Христос от Византийския музей в Костур (XVI в.)¹⁹ и др.

В изследваната икона особено характерен е начинът, по който Христос придържа евангелието в долната му част, а не в страни, както е по-често срещано. По този начин Христос придържа евангелието, на което е изписан и идентичен текст от Йоан 8:12, в две двустранни икони на Христос Пантократор в Националния исторически музей в София (XIV в.).²⁰

¹³ Напр. иконата на Христос от Синай (VI-VII в.), съхранявана днес в Лувърът, Хр. Мπαλτογιάννη, *Εικόνες. Ο Χριστός στην Ενσάρκωση και στο Πάθος*, Αθήνα 2003, 13, фиг. 2.

¹⁴ В църквите Олимбиотиса в Еласона (краят на XIII-началото на XIV в.), (E. Constantinides, *The Wall Paintings of the Panagia Olympiotissa at Elasson in Northern Thessaly*, Athens 1992, I, 213-215, II, πίν. 61), „Св. Никола Орфанос“ в Солун (1310-1320 г.), (Α. Τσιτουρίδου, *Ο ζωγραφικός διάκοσμος του Αγίου Νικολάου Ορφανού στη Θεσσαλονίκη. Συμβολή στη μελέτη της Παλαιολόγειας ζωγραφικής κατά τον πρώιμο 14ο αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1986, 79-80), „Св. Георги“ в Старо Нагоричино до Куманово (1318-1321 г.), (B. Todić, *Staro Nagoričino*, Beograd 1993, фиг. 8), католикона на Хилендарския манастир (1321 г.) (G. Millet, *Monuments de l' Athos*, I, *Les peintures*, Paris 1927, таб. 78.1).

¹⁵ Σ. Πέτκοβιτς, *Εικόνες Ιεράς Μονής Χιλανδαρίου*, Αγίου Όρους 1997, 21, фиг. на стр. 67. Μπαλτογιάννη, *Εικόνες*, 12.

¹⁶ Πέτκοβιτς, *Εικόνες*, фиг. на стр. 105.

¹⁷ Μ. Αχειμάστου-Ποταμιάνου, *Εικόνες του Βυζαντινού Μουσείου Αθηνών*, Αθήνα 1998, π. 21. Μπαλτογιάννη, *Εικόνες*, 44, 45, таб. 8.

¹⁸ Σερραίων Διάσωμα. Πνευματικοί και καλλιτεχνικοί θησαυροί της εκκλησίας των Σερρών, Σέρρες 2008, 256, фиг. 2.

¹⁹ Γ. Κακαβάς, *Βυζαντινές και μεταβυζαντινές εικόνες από την περιοχή της Καστοριάς, Θωράκιον. Αφιέρωμα στη μνήμη του Παύλου Λαζαρίδη*, Αθήνα 2004, 328, фиг. 110β.

²⁰ *Icones et Manuscripts*, 35, fig. 5b (R. Lozanova). Djourova, Guerov, *Les Tresors*, 84, fig. 14a и T. Matakieva-Lilkova,

Фиг.4. Дарителски надпис (детайл на лявата част), (снимка: А. Трифонова)

Фиг.5. Дарителски надпис (детайл на дясната част), (снимка: А. Трифонова)

Чертеж 1. Дарителски надпис, (чертеж: А. Трифонова)

Стиловото изграждане на образа на Христос е постигнато чрез поставяне на тъмно кафява основа, която зографът сполучливо изсветлява с по-светли тоналности на охра и нанася особено прецизно малки бели бликове около очите и над веждите, а около носа поставя дискретен розов отънък. Този начин на моделиране на лика е характерен за творби от втората половина на XVI в., както е видно в критската икона на Христос Сотир (средата на XVI в.)²¹ от музея „Андрей Рубльов”, с която образът има известна прилика.

В заключение смятаме, че точно датираната в 1581/2 г. икона на Христос Пантократор е дело

на особено умен анонимен зограф, в чийто стил е осезаем преходът от палеологовото изкуство към тенденциите на критската школа. Зографът по всяка вероятност спада към зографско ателие, свързано с Константинопол, което е напълно логично, имайки предвид изключително високото качество на рисунъка, както и огромното влияние на мегаполиса в региона на западното черноморско крайбрежие, чийто пристанищен град е Балчик.²²

Icons in Bulgaria, Sofia 1994, 32-33, фиг.7. *Icones et Manuscripts*, 34, fig. 3 (R. Lozanova). *National Museum of History. Catalogue*, Sofia 2006, 114 (R. Rousseva). *Икони из Болгария XIII-XIX веков*, Выставка ГИМ Москва 2009, София 2009, 24-25, фиг.2.

²¹ *To Kálllos της Μορφής. μεταβυζαντινές εικόνες ΙΕ'-ΙΗ' αιώνων*, Αθήνα 1995, 196, фиг. 14 (Λ. Εβσέγεβα).

²² O. Tafraли, *La cité pontique de Dionysopolis, Kali-Acra, Cavarna, Téké et Ecréné*, Paris 1927, 29-31.

Александра ТРИФОНОВА

**ИКОНА НА ХРИСТОС ПАНТОКРАТОР(1581/2 Г.)
ОД УМЕТНИЧКАТА ГАЛЕРИЈА ВО ДОБРИЧ**

Резиме

Во статијата се разгледува една икона на Христос Пантократор од Уметничката галерија во Добрич (Бугарија) што носи особено интересен дарителски натпис: [Τιν]ος ἐστὶν τὸ ἔργον τοῖς γράμμασιν οὐ λέγ[ω] Θ(εὸς) [γ]ὰρ εἶδεν, ὁ ἐρευνῶν καρδίας :- ἔτος ζ⁴ (=1581/2) (Чие е делото на напишаното не кажувам, истражувачот на срцата Бог го видел, година 1581/2).

Досега иконата не била објект на научно истражување. Нејзината фотографија во боја е публикувана во изложбениот каталог веднаш по нејзината реставрација и е погрешно датирана во XVII век, бидејќи дарителскиот натпис не му било обрнато внимание. Иконата е творба на особено вешт анонимен зограф, кој најверојатно припаѓа на ликовно зографско ателје поврзано со Константинопол.

Aleksandra TRIFONOVA

**THE ICON OF JESUS CHRIST PANTOCRATOR (1581/2)
IN THE ART GALLERY IN DOBRIČ**

Summary

The paper reviews the icon of Jesus Christ Pantocrator in the Art Gallery in Dobrič (Bulgaria) which uncovers an interesting endowing inscription: [Τιν]ος ἐστὶν τὸ ἔργον τοῖς γράμμασιν οὐ λέγ[ω] Θ(εὸς) [γ]ὰρ εἶδεν, ὁ ἐρευνῶν καρδίας :- ἔτος ζ⁴ (=1581/2) (Whose work is written I do not say, the researcher of the hart has seen God, year 1581/2).

Previously this icon was not investigated scientifically. The color photograph of the icon was

published in the exhibition catalogue after the restoration, and was dated to the period of 17th century, while the endowing inscription was not looked in detail. The icon is a work of a skilled anonymous painter who probably belonged to a painting atelier that was connected to Constantinople.